

BOGNÁR ZALÁN

A kárpátaljai magyar és német polgári lakosság tömeges elhurcolása szovjet hadifogságba

Kárpátalja lakosai századunk első felében nem egész 30 év alatt anélkül, hogy lakóhelyet változtattak volna, 5 ország állampolgárai voltak. Kárpátalja az első világháború végéig az Osztrák-Magyar Monarchia, ezen belül a Magyar Királyság szerves részét alkotta. (Olyannyira, hogy a Kárpátalja politikai-földrajzi kifejezés is csak nem sokkal a Monarchia felbomlása előtt keletkezett.) Majd rövid ideig a Károlyi Mihály-féle Magyar Népköztársaság része volt. 1919 május elejétől már a csehszlovák hadsereg felügyelete alá tartozott, s ezt a területfoglalást az 1919. szeptember 10-i Saint-Germain en Laye-ben aláírt békeszerződés nemzetközileg is szentesítette.¹ Ezáltal Kárpátalja a Csehszlovák Köztársaság része lett. Az 1938. november 2-i első bécsi döntéssel Kárpátalja délnyugati sávja, Ungvárral, Munkáccsal és Nagyszőlőssel együtt visszacsatoltatott Magyarországhoz. 1939. március 14-ét, az önálló Szlovákia kikiáltását követően a magyar csapatok 3 nap alatt említésre méltó ellenállás nélkül visszafoglalták Kárpátalja egész területét.² Majd a második világháborút követően Kárpátalja a szovjet birodalom részévé lett. E legutóbbi impériumváltás tragikus előzménye volt a kárpátaljai magyarság és németiség katonaköteles korú férfi lakosságának a szovjet légerekbe hurcolása.

A második világháború során a harcok 1944 augusztusára értek az Északkeleti-Kárpátok külső övéhez. Augusztus 5-én a Vörös Hadsereg az Északkeleti-Kárpátokon való áttöréshez megalakította a 4. Ukrán Frontot, amely többszöri halasztás után szeptember 9-én indította meg a támadását. Itt a Kárpátok védelmét az 1. magyar hadsereg látta el Dálnoki Miklós Béla vezetésével. A Vereckei-hágót szeptember 27-én adták fel, s visszavonultak a nem sokkal beljebb húzódó Árpád-vonalra. A Vörös Hadsereg 1944. október 2-án foglalta el az első kárpátaljai települést, az alsóvereckei járás Verebes, ruszin nevén Verbiás nevű községét. A magyar haderő

¹ A szerződést lásd: *Nemzetközi szerződések, 1918-1945.* (Szerk.: HALMOSY Dénes) Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1983. 87-92.

² Magyarország e gyors lépéséről Sir Alexander Cadogan Barcza György londoni magyar követnek úgy nyilatkozott, hogy jobb, ha a magyarok vannak Kárpátalján, mintha a németek lennének. Sőt a francia külügyminiszter, Georges Etienne Bonnet is hasonlóan nyilatkozott a párizsi magyar követnek. Azt mondta, hogy a francia kormánytól akár Prágába is bevonulhattak volna a magyar csapatok a németek helyett. (C. A. MACARTNEY: *Teleki Pál miniszterelnöksége 1939-1941.* Occidental Press, Budapest, 1993. 26.)

október 15-e, a sikertelen kiugrási kísérlet után immár László Dezső altábornagy vezetésével tartotta az Árpád-vonalat, majd 17-én megkezdtek a visszavonulást, mivel Románia kiugrása következtében Dél-Erdélyből az Alföldön keresztül beözönlő 2. Ukrán Front főerői a hátát fenyegették. Így október végére a Vörös Hadsereg lényegében elfoglalta Kárpátalját.

A front továbbvonulásával, azaz 1944 októberétől 1945 januárjáig Kárpátalján kettős közigazgatás jött létre, egy szovjet katonai és egy Husztról irányított csehszlovák polgári közigazgatás. Az 1944. május 8-i szovjet-csehszlovák egyezmény értelmében ugyanis a Vörös Hadsereg parancsnoksága az egykori Csehszlovákia "felszabadított" területeit átadta a londoni csehszlovák emigráns kormány képviselőinek. Még el sem csitultak a harcok Csapnál, amikor Frantisek Nemeč tejhatalmú megbízott vezetésével október 28-án megérkezett a csehszlovák kormány küldöttsége Kárpátaljára. Az új cseh adminisztráció Huszton rendezte be a központját, és igyekezett újjászervezni a polgári közigazgatást. A különböző településeken nemzeti bizottságok létrehozását szorgalmazták az újraalakuló polgári pártok részvételével. Az 1938 előtti csehszlovák törvényeket kívánták újra bevezetni, és minden erejükkel megakadályozni, hogy Kárpátalját Szovjet-Ukrajnához csatolják. A huszti cseh adminisztráció 1944. november 21-ére hívta össze Kárpátalja településeinek képviselőit. A csehszlovák jogrend érvényesítése és a csehszlovák hatalmi szervezet kiépítése azonban nem állt a szovjet hatóságok érdekében. A Szovjetunió ugyanis valójában – ígérete, illetve a csehszlovák vezetőkkel kötött szerződés ellenére – nem akarta Csehszlovákiának visszaadni Kárpátalját, hanem annak annektálását tűzte ki célul. Ebben a szovjet birodalmi politika játszotta az alapvető szerepet, ugyanis a Szovjetunió számára stratégiai fontosságú volt az Északkeleti-Kárpátok megszerzése, s ezzel számára az út megnyitása a Kárpát-medence felé. Hiszen a Vörös Hadseregnek 3 hónapra volt szüksége elfoglalni ezt a területet, s csak azért nem került ennél hosszabb időbe a terület elfoglalása, mert Románia átállása következtében az Északkeleti-Kárpátokat védők hátában megjelenő 2. Ukrán Front alakulatai idő előtti visszavonulásra készítették az itt védekező magyar-német alakulatokat.

Kárpátaljára a szovjet csapatokkal együtt érkezett a Svoboda tábornok által vezetett csehszlovák hadtest, amelynek politikai biztosa Ivan Turjanica volt. Ivan Turjanica a moszkvai emigrációból ilyenformán hazatérve kilépett a Vörös Hadsereg kötelékében harcoló csehszlovák hadtestből és elkezdte szervezni a Kárpáton túli Ukrajna (azaz Zakarpatzka Ukrajna és nem a helyi elnevezése szerinti Podkarpatszka Rusz) Kommunista Pártját. (A Vörös Hadsereg politikai biztosi kötelékéből csak igen magas belügyi [NKVD] vezető engedélyével lehetett kilépni.) Ivan Turjanica 1944. november 11-én javasolta a 4. Ukrán Front Katonai Tanácsának „*a kárpátaljai nép bizalmát nem élvező személyek ideiglenes izolálásá*”-t.³

³ DUPKA György – KORSZUN, Alekszej: *A „malenykij robot” dokumentumokban*. Ungvár-Budapest, Inter-mix Kiadó, 1997. 31.

Ennek hatására a Kárpátalját megszálló 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa 1944. november 12-i ülésén a 0036. számú szigorúan titkos parancsával a következőket rendelte el: „1. A városok, kisvárosok és nagyobb települések katonai parancsnokságai november 14-től 16-ig bezárólag vegyék nyilvántartásba a német és magyar hadseregben szolgált katonákat és tiszteket nemzetiségüktől függetlenül. 2. Össze kell írni mindazokat a 18-50 éves korú német és magyar nemzetiségű hadköteles személyeket, akik jelenleg a felszabadított Kárpátontúli Ukrajna területén élnek, valamint a magyar rendőrség és csendőrség hivatalnokait és alkalmazottait, akik a felszabadított Kárpátontúli Ukrajna területén tartózkodnak. [...] A katonai parancsnokok a jegyzékbe vételkor kötelesek az érintettek tudomására hozni, hogy november 18-án ismételten kötelesek megjelenni. [...] A felszabadított Kárpátontúli Ukrajna területén élő német és magyar nemzetiségű hadköteles személyeket külön osztagokban, listák szerint, konvoj alatt hadifogoly-gyűjtőhelyekre kell irányítani. [...] Utólagos megjegyzés: Fagyjev vezérőrnagynak, a hátország ellenőrzésével megbízott NKVD-osztagok parancsnokának utasítania kell alakulatait, hogy a felsorolt személyek felkutatása és letartóztatása irányában erőteljesebb munkát fejtessen ki.”⁴

Már másnap (!) Kárpátalja városaiban falragaszokon megjelent a 0036-os parancsnak a lakosság számára készült változata, mindenütt a „Városparancsnokság 2. számú parancsa”-ként.⁵ A parancs értelmében a magyar és német nemzetiségű férfiak 18-50 éves korig kötelesek voltak jelentkezni a városparancsnokságokon november 16-ig. A parancs végrehajtásának nyomatékosításaként az utolsó, 4. pont szerint „aki a jelentkezésnek nem tesz eleget, le lesz tartóztatva és haditörvényszék elé kerül.”⁶

⁴ DUPKA – KORSZUN: i.m. 72-73.

⁵ Hadtörténelmi Levéltár (HL) Külügyminisztérium (KÜM) Hadifogoly Osztály (HDF. O.) 26.533/pol. – 1945. (A kutatások idején még ebben a levéltárban volt ez az irategyüttes, amelyet 2007-ben átvittek a Magyar Országos Levéltárba.)

⁶ Uo.

Városparancsnokság

2. számú

PARANCSA

1944 november 13-án.

Nagyberg

1. Folyó évi november hó 14-től három napon belül jelentkezni kötelesek a legközelebbi városparancsnokságnál mindazok a katonák és tisztek, akik a magyar és német hadsereg kötelékébe tartoztak és a felszabadított Kárpátalja területén maradtak.

Jelentkezni tartoznak, német és magyar nemzetiségű hadköteles egyének is 18 évtől 50 éves korig.

2. Ezen határidőn belül kötelesek ugyancsak jelentkezni mindazok, akik a magyar megszállás alatt Kárpátalján a rendőrség vagy csendőrség szolgálatában álltak.

3. Jelentkezni csak a városparancsnokságon lehet naponként reggel 9-től este 7-ig.

A jelentkezés utolsó napja 1944. évi november hó 16-ika.

4. Mindenkit, aki a jelentkezésnek nem tesz eleget, le lesz tartóztatva és a haditörvényszék elé kerül.

Városparancsnok.

1. sz. dokumentum: A „Városparancsnokság 2. számú parancsa”

Forrás: Hadtörténelmi Levéltár (HL) Külügyminisztérium (KÜM) Hadifogoly Osztály (HDF. O.) 26.533/pol. – 1945. (A kutatások idején még ebben a levéltárban volt ez az irategyüttes, amelyet 2007-ben átvittek a Magyar Országos Levéltárba.)

A városparancsnokságokon listába vették a férfiakat és meghagyták nekik, hogy 18-án ismét jelentkezzenek átvenni az igazolásaikat, amivel majd szabadon közlekedhetnek a Vörös Hadsereg által ellenőrzött területen. Az emberek hittek a propagandának, és 18-án visszamentek a kijelölt helyekre, de ott nem igazolás várta őket, hanem géppisztolyos őrök, akik megmotozták őket, s elvettek tőlük minden használható tárgyat, sőt még a jobb lábbeliket is levetették róluk. Majd azt mondták nekik, hogy csak 3 napi munkára viszik el őket.

A falvakban a kisbírók dobolták ki a parancsot. Azonban a városokkal ellentétben, a falvakban általában nem igazoltatás végett kellett jelentkezniük a férfiaknak, hanem olyan parancsot hirdettek ki, hogy 3 napi élelemmel kell jelentkezniük a falu kijelölt épületében – rendszerint iskolájában –, mert helyreállítási munkára viszik el őket. Nagy Jenő így emlékezik erre: „*november 16-án ismét megszólaltak a dobok, és hallatták hangjukat a kisbírók: „Közzé tétetik ... mindenki, aki ebben az évben betöltötte, vagy betölti a tizennyolcadik évét egészen ötvenéves korig, azonnal jelentkezzen az iskola helyiségében ... három napi munkára, egy heti élelemmel ... két öltő fehérművel, mert aki nem jelentkezik, vagy megszökök, annak családját a helyszínen felkoncolják ... Csoportosulni pedig szigorúan tilos!”*”⁷ Más visszaemlékezők is megjegyzik, hogy a parancskihirdetésnél életveszélyesen megfenyegették őket, valamint családjukat. Így ha valaki nem jelenik meg, akkor felkutatják és „*a Vörös Hadsereg parancsára agyonlövik*”,⁸ a családját pedig felkoncolják.⁹

A városparancsnokságokon kezdték szétválogatni az embereket, akik ruszinnak vagy szlováknak vallották magukat és legalább a Miatyánkot el is tudták mondani ruszinul vagy szlovákul, azok kaptak igazolást és hazamehettek. A tömeges letartóztatásokat és elhurcolásokat az NKVD, a Belügyi Népbiztosság, a SZMERS, a szovjet katonai hírszerzés, valamint Uszta Gyula, Priscsepa és Tkanko partizán alakulatai 1944. november 18-át követően is folytatták egészen 1945 január végéig. Az egyik szovjet belügyi jelentés szerint Kárpátalján „*1944. november 18-tól december 16-ig az NKVD osztagok összesen 22 951 embert tartóztattak le és továbbítottak hadifogolytáborba*”.¹⁰

De nemcsak Kárpátaljáról, hanem december elején a Kárpátaljával szomszédos Kelet-Szlovákiából¹¹ és a trianoni Magyarországról, a Tiszahátról, más nevén Csonka-Bereg vármegyéből (Tarpáról, Tákosról, Barabásról, Tizzaszalkáról, Beregsurányból, Lónyáról stb.) is elvitték a 18-50 év közötti magyar és német férfi lakosságot.¹² Ugyanis ezeket a területeket is Kárpátalja részeként Szovjet-Ukrajná-

⁷ NAGY Jenő naplója. In: *Szabolcs-Szatmári Szemle* 1990/3. 371.

⁸ KÓSA Bertalan visszaemlékezése. In: SÁRA Sándor: Csonka-Bereg. Filmszociográfia I. rész *Alföld* 1989/6. 9.

⁹ Id. NAGY Károly visszaemlékezése. In: SÁRA Sándor: Csonka-Bereg. Filmszociográfia I. rész *Alföld* 1989/6. 9.

¹⁰ DUPKA – KORSZUN: i. m. 75.

¹¹ Erről bővebben lásd: DOBOS Ferenc: Magyarok a történelem senkiföldjén. „Málenkij robot” a kelet-szlovákiai Bodroghözben és Ung-vidéken. *Regio*, 1992/4. 110-129.

¹² HL KÜM HDF. O. 25.438/pol. – 1945., 25.496/pol. – 1945.

hoz akarták csatolni, amire Magyarország vonatkozásában kísérletet is tettek 1945 augusztusában Csonka-Bereg területének 13 napos megszállásával.¹³

6 6 5 5

1945 M.E.

Folyó hó 16-án 20 óra 15 perckor Dr.Kolozsváry főjegyző, majd Lengyel képviselő Vásárosnaményből, 20 óra 50 perckor Dr.Sipos vármegyei főjegyző, mint a távollévő főispán helyettese Nyireggyházáról, 22 óra 30 perckor a Mátészalka-i főispán, táviratilag jelentette, hogy 1945.évi augusztus hó 16-án délután ukrán csapatok tehergépkocsikon előnyomulva megszállták Beregsurány-t, majd Tarpa, Barabás, Csaroda, Tiszaszalká-t. Ezen csapatok a határőrséget és rendőrséget lefegyverezték és a Tiszán át a közlekedést beszüntették.

Egyik jelentés szerint egyesek azt a kijelentést tették, hogy ezen községeket Ukrajnához kívánják csatolni.

Fenti ügyben közvetlenül Vorosilov marsallhoz fordultam,- azonban kérem a helyzet tisztázása végett a szükséges intézkedéseket megtenni és engem az eredményről tájékoztatni sziveskedjék.

B u d a p e s t, 1945 évi augusztus hó 17.

Miklós
miniszterelnök.

V Ö R Ö S J Á N O S Urnak,
magyar honvédelmi miniszter.

B u d a p e s t. Honvédelmi Levéltár
- Budapest

AZÖNNAL AZ OSZTÁLYBAI

.. 1945. VIII. 17.

2. sz. dokumentum: Dálnoki Miklós Béla miniszterelnök 1945. augusztus 17-i levele Vörös János honvédelmi miniszterhez a Tiszahát ukrán megszállása ügyében. (Forrás: HL HM 35.250/eln. - 1945.)

¹³ HL HM 35.250/eln. - 1945.

Az összegyűlt embereket általában a jelentkezést követő napon, belügyis (NKVD-s) osztagok kíséretével gyalogmenetben útnak indították valamelyik gyűjtőtáborba, a perecsnébe, a szinnaiba, de a legtöbbször a kárpátaljai magyarság XX. századi Golgotája felé, a szolyvai – korabeli kifejezéssel élve – „haláltáborba”. Szolyváig az út Beregszászról és Ungvárról két, míg Nagyszőlősről és a távolabbi településekről három vagy négy napig tartott a gyalogmenet. Útközben a foglyokat nem látták el étellel, s az éjszakákat istállóban, aklokban vagy egyéb fűtetlen épületekben töltötték. Sőt egyes csoportok a szabad ég alatt éjszakáztak a dermesztő kárpátokbeli novemberi hidegben. Kimerülten, éhesen, átfagyva érkeztek Szolyvára, a határvadász laktanyából kialakított koncentrációs táborba.

Itt benzines vagy olajos hordókban főzött borsó-, kukorica- vagy marharépa-levest kaptak vagy néha burizst és 20 dkg kenyeret. Vízben főtt ételt, sokan edény hiányában nem tudtak enni. Ezért gyakran előfordult, hogy 5-10 ember evett egy edényből, amely sokszor konzerves doboz, lámpabúra, virágcserep vagy más alkalmi edény volt. Az emberek fa priccseken vagy a pusztai földön aludtak, már amennyire tudtak a vérszívó tetvektől. A táborba naponta érkeztek és mentek tovább a foglyocsoportok. Így a tábor átlagos létszáma 10-15 000 fő körül mozgott. Az elhurcoltak néhány naptól több hétig terjedő időszakot töltöttek el ebben a haláltáborban.

Sokan itt kaptak először ételmet, ami az ideérkezés időpontjától függően, vagyis a tábor zsúfoltságától és az ellátás megszervezésétől függően bár kicsit eltérő mennyiségű volt, de rendkívül kevés és nagyon silány minőségű. Király Ernő emlékei szerint – aki katonafogolyként került a táborba – „*Naponta egyszer adtak enni, egy kulacsajnyi [sic!] híg lötytyöt, amiről senki sem tudta, hogy mi az, de csak minden második fogolynak, ha jutott.*”¹⁴ A Viskről elhurcolt Nagy László itt kapott először enni a 7. napon: „*Napi egyszeri étkezést adtak, fejadagként fél liter levest, egy szelet kenyérral.*”¹⁵

Itt-tartózkodásuk alatt különböző munkákra vitték ki őket, hídépítésre a Latorcához, vasútépítésre vagy fahordásra. A körülményekről érzékletes képet nyújt Mocsalovnak, a 4. Ukrán Front táborait felügyelő NKVD-s őrnagynak a jelentése: „*1944. december 4. A 46-os számú vasúti brigádtól visszaküldtek 594 főt, akik közül 373 fő beteg, 209 rendkívül legyengült, 25 bélburutos, 32 rühös, 102-nek feltörte a lábát a lábbeli. 150-en mezítláb érkeztek.*”¹⁶ A visszaemlékezések tükrében egyáltalán nem meglepő a mezítlábasok magas aránya, ugyanis a szovjetek „*állandóan szedték le a jó lábbeliket, és cserélték rosszra, nem törődve, mi lesz a szerencsétlen foglyokkal.*”¹⁷ Király Ernőtől is elszedte a bakancsát egy szovjet őrmester már Szolyva előtt. Ezért egészen Novij Szamborig mezítláb gyalogolva kellett mennie a téli hidegben és hóban, ahol kórházba került, mert térden felül majdnem lefagyott mindkét lába.¹⁸

¹⁴ KIRÁLY Ernő visszaemlékezése. Volt Hadifoglyok Bajtársi Szövetsége (VHBSZ) 302. –1992. 2.

¹⁵ NAGY László: Deportálásom – fogságom – története. In: Szabolcs-Szatmári Szemle 1990/3. 379.

¹⁶ DUPKA – KORSZUN: i. m. 50.

¹⁷ FILEP János: Egy volt „hadifogoly” emlékezése (1944-1948). In: Szabolcs-Szatmári Szemle 1989/2. 142.

¹⁸ KIRÁLY Ernő visszaemlékezése. (VHBSZ) 302. –1992. 3.

A túlzásfolt táborban, mivel a mostoha higiénés körülmények, a gyenge élelmezés párosult a fogságra felkészületlen foglyok nem megfelelő, hiányos öltözkéivel, az evőedények és evőeszközök hiányával, valamint a fűtési hiányosságok miatt a legyengült szervezetű emberek tömegével haltak meg. A visszaemlékezők szerint naponta 100-120 ember földeltek el jeltelen tömegsírokban a tábor mellett. Nagy László viski lakos így emlékezik vissza a szolyvai lágérré: „... a lágér képe már kívülről is elrettentő volt. Fokozta a döbbenetet, hogy kapunyitáskor először egy hullákkal megrakott nagy teherkocsi jött ki, mi utána indultunk befelé. A látvány belülről még rettenetesebb volt. A drótkerítésen belül dübögött a flekketífusz. Naponta 2-3 kocsi halottat szállítottak el. Az elhelyezés is embertelennek volt mondható. 8-10 000 embert zsúfoltak össze aránylag kis területen. Aki szerencsés volt, fedél alatt, illetve aludva tölthette az éjszakáját, de a deportáltaknak kb. 1/5-e kinn a szabadban, havon tölthette éjszakáját. Az emberek, mivel le voltak gyengülve, hullottak, mint a legyek. Nem egyet a lágér végén lévő pöcögödörből húztak ki. Ez a gödör 10 méter hosszú, 3 m széles, és 2 m mély volt. Ezeken foszfnideszékák voltak keresztbe téve, mely képezte a WC-t. A nagyon gyenge foglyok egyszerűen beleszédültek a fekáliába, s mire kibúzták őket, már halottak voltak.”¹⁹ A táborba 1944 novembertől az 1945. április 1-i bezárásáig 40-50 000 embert hurcoltak, akiknek csak 10-15 %-a volt valódi, azaz katonaként fogságba esett hadifogoly. Sok ezer (hadi)fogolynak, több túlélő szerint 10-15 ezernek e lágér lett élete földi létének utolsó állomása.²⁰

Szolyváról két útvonalon hajtották tovább a foglyokat. A rövidebb Volócon, majd a Vereckei-hágón, a hosszabbik út Perecsényen, Nagybereznán, Malomréten és az Uzsoki-hágón keresztül vezetett a galíciai Turkába, majd a Sztarij Szamborban lévő átmeneti-elosztó lágérbe. Útközben naponta egyszer kaptak enni, ami néhány dkg száraz fekete kenyér vagy fél marék száraz borsó volt. A több napos ismételt gyalogmenet a -15 - -20 C fokos téli hidegben és a kárpátokbeli nehéz terepviszonyok között az eddigre már erősen legyengült szervezetű emberek közül sokaknak az utolsó erőtartalékát is felőrölte. Bereg vármegyének a Magyarországnál maradt részén, a Tiszaháton lévő Lónya község lakói kérvényükben így írták le szeretteik útját: „A ruha rongyokban csüng testükön, a lábbeli teljesen leszakadt róluk, és sokan, igen sokan e fagyos télben mezítláb vagy rongyokba csavart lábakkal vánszorognak és dolgoznak. Testileg-lelkileg el vannak csigázva és nap-nap mellett várják szabadulásukat életre vagy halálra.”²¹ Akik már nem bírtak tovább menni és már a társaik sem tudták tovább támogatni őket, azokat az örök helyben agyonlőtték. Ez lett a sorsuk azoknak is, akik a sorból kilépve havat kaptak fel az út mellől, hogy szomszójukat oltsák. Filep János, akit Lónyáról hurcoltak el, ekképpen emlékszik ezekre a halálmenetekre: „Gyalog menni nem volt könnyű. Az emberek egyre jobban elfáradtak, volt, akit már szinte vonszolni kellett. A legtragikusabb az volt, hogy a kíséző örök minket fasisztaként kezeltek. Aki már nem

¹⁹ NAGY László: Deportálásom – fogságom – története. In: *Szabolcs-Szatmári Szemle* 1990/3. 379.

²⁰ A szovjet vezetés közút, benzinkút, lakótelep építésével bolygatta meg a területet, és igyekezett eltüntetni a sírokat, de teljesen nem sikerült. 1994-ben emlékparkot állítottak a „haláltáborban” elhunytak emlékére. (Lásd címlapképünket.)

²¹ HL KÜM HDF. O. 25.145/pol. – 1945.

bírt jönni és a bajtársak sem bírták cipelni, azt kivették a sorból, egy ór lemaradt vele, majd a rövid géppisztolysorozatból tudtuk, hogy mi történt. Így veszítette életét az egyik falumbeli ember, Józsi Dániel.”²²

A szombori táborban sem voltak jobbák a körülmények, mint Szolyván. Az NKVD ellátmányozási felügyelőségének 1945 május végi ellenőrzésénél kiderült, hogy „a foglyok a hónapban 70%-kal kevesebb húst és zsírt, 8%-kal kevesebb cukrot, 21%-kal kevesebb burgonyát és zöldségfélét kaptak.” A vizsgálat szerint a láger parancsnoka és annak ellátmányozási helyettese “sikkasztotta el” a hiányzó élelmet. Büntetésük csupán 10 nap zárka és félhavi illetményük levonása volt.²³ A teljesen le nem gyengülteket néhány nap múlva, a betegeket és az erősen leromlott állapotúakat néhány hét múlva – ha túléltek ezt az időszakot és állapotuk javult – lezárt, fűtetlen marhavagonokba zsúfolva továbbküldték a Szovjetunió különböző céltáborába.

A több hetes úton 3-5 naponta kaptak száraz kenyeret, sózott halat vagy valamilyen levest, mivel a szerelvényparancsnokok az élelmet legtöbbször szeszes italra cserélték. Nem sokkal sűrűbben kaptak vagononként 1-2 vödör vizet, amire a szinte ájulásig kiszáradt emberek rávetve magukat sokszor kiborítottak, ezzel fokozva saját és társaik kínjait. A foglyok a vagonok fém vázáról nyaldosták a rajta kicsapódott dérré fagyott párát, de nem volt ritka, hogy saját vizeletüket itták meg. Az örök tudatosan adtak ilyen kevés vizet, mert az utazások kezdetén még előfordultak szökések a padlózat kivésésével, és az őrszemélyzet rendkívül félt a szökések miatti számonkéréstől. A megszállt területen útközben még bárkivel pótolhatták és pótolták is a szökött foglyokat, de szovjet állampolgárokkal ezt már nem merték megtenni. Ezért úgy vélték, hogy a víz megvonásától teljesen legyengült foglyok már képtelenek lesznek még megkísérelni is a szökést. Amikor víz- vagy tüzelőfelvétel végett megállt a szerelvény, fakalapáccsal mindig végigkopogtatták a vagonokat, hogy nem lazítottak-e meg egy-egy deszkát a foglyok. Az útközben meghaltakat időnként átszállították az utolsó ún. halottas kocsiba, amelyik szerelvényben volt ilyen, majd egy-egy nagyobb állomás mellett gödrökbe földelték el őket. Filep János érzéketlenül írja le az utazás körülményeit: „a karácsonyt a vagonban töltöttük, és könnyező szemekkel énekeltük a „Mennyből az angyal”-t. Az éneklés még némi meleget is árasztott. Összebújtunk a fagyos padlón, és átadtuk magunkat az emlékeknek. Gondolatban mindenki otthon járt és családi körben ünnepelt. [...] Az utazás nagyon gyötrelmes volt. Kályha ugyan volt, de tüzelő nem. Vízet és valamilyen ételt három naponként kaptunk, kenyeret minden nap. Tisztálkodási lehetőség semmi, hamarosan megjelentek a tetvek, nyomukban a halál. A gyengébb szervezettek hamarosan felmondták a szolgálatot, barátok, rokonok, jó ismerősök ott haltak meg mellettünk. Kezdetben még megsirattuk, de egyre jobban elfásultunk, csak tudomásul vettük, hogy újra meghalt valaki. A halottról a ruhát az élők azonnal leszedték, hideg volt, kellett az öltözet. Volt nem egy eset, hogy a halottakat csak napok múlva vették ki.”²⁴ A hosszú vonatút alatt a foglyok 5-10%-a életét veszítette.

²² FILEP János: i. m. 142.

²³ DUPKA – KORSZUN: i. m. 61.

²⁴ FILEP János: i. m. 143.

A Kárpátaljáról elhurcoltakat a Szovjetunió legkülönbözőbb vidékeire vitték. A többségüket azonban az Ural vidékére, a dél-ukrajnai térségbe, a Donyec-mendencébe (*Donyeckij-basszejn*), vagyis közkeletű nevén Donbaszba, vagy Belorusz-sziába vitték. Szén-, vasérc-, azbeszt- és a legkülönbözőbb bányákban, romeltakarításokon, építkezéseken, gyárakban, kolhozokban és szovhozokban dolgoztatták őket. A végletekig elgyötört és minden erőtartalékaikat felélt emberek kezdetben ezekben a céltáborokban is tömegével haltak meg. A táborbeli állapotokra vonatkozóan a 183-as számú Minszk megyei Novij Boriszov-i tábor parancsnokának 1945. április 21-i, első negyedévi jelentésében többek között a következőket írta: „*A láger két részből áll, amely 11 ezer ember befogadására alkalmas. A láger egyes számú részlegének vízellátása úgy történik, hogy a hadifoglyok a Berezina folyóból bordókban hordják a vizet. [...] A láger az első negyedév folyamán nem kapott burgonyát, sem zöldségfélét. Még nagyobb fennakadások vannak a betegek bússal, cukorral és tejtermékkel való ellátásában. [...] A negyedév alatt összesen 3547 fő érkezett, 169 fő távozott, 2262 ember meghalt* [kiemelés tőlem – B. Z.] [...] *A beérkező kontingensek túlnyomó többsége a súlyos hasmenések miatt legyengült, stb. A lágernek nincs megfelelő egészségügyi személyzete és a meglévők többsége is képzetlen. [...] A flekktífusz behurcolása miatt a lágert folyamatosan kell fertőtleníteni. [...] Mivel a láger nem tartozik speciális katonai kórházhoz és nincs rá lehetőség, hogy a betegeket kórházba küldjük, a lágernek nem áll módjában hatékony orvosi ellátásban részesíteni minden súlyos beteget. [...] A negyedév folyamán a terv szerinti 52 500 normanap helyett 36 864-et teljesítettek. Noha a ledolgozott napok számát tekintve nem teljesítették a tervet, az összkitermelés mégis megközelíti a tervezettet.*”²⁵ Ez a jelentés mindazt igazolja, amit a visszaemlékezők leírtak: gyenge élelmezés, alultápláltság, az egészségügyi és a higiénés helyzet katasztrofális volta, aminek következtében a fertőző betegségek, a vérhas, valamint a flekk- és a hastífusz-fertőzések járványos méreteket öltenek, s a legyengült, alultáplált foglyok tömegesen halnak meg. Ráadásul a jelentésből kiderül, hogy a foglyokat halálra dolgoztatták. Ugyanis a jelentés végéből kiderül, hogy a tervezett normanapok számát ugyan nem tudták teljesíteni – hiszen a negyedév végére az eredeti létszám a tömeges halálozások miatt 2262 fővel csökkent – mégis az összkitermelés megközelítette a tervezettet. Ezt pedig csak úgy tudta a lágerparancsnok elérni, hogy a még életben lévőknek kellett a halottak helyett is dolgozniuk, hogy teljesítsék a „mindenható és mindent tudó” kommunista párt vezetői által meghatározott „szent” tervszámokat, vagyis sokukat a végkimerülésig dolgoztattak! Iszonyatos tények, 3 hónap alatt egyetlen egy táborban 2262 ember halt meg! Akik 1945 tavaszát túléltek, azoknak már komoly esélyük volt arra, hogy élve hazajussanak.

Az elhurcoltak közül első nagyobb csoportot 1945 januárjában engedték szabadon. Mehlisz vezérezredes, a 4. Ukrán Front NKVD parancsnoka ugyanis január 2-án – miután már eldőlt Kárpátalja hovatartozása – elrendelte, hogy a 4. Ukrán Front területén lévő hadifogoly gyűjtőtáborokból a „tévesen letartóztatottakat”

²⁵ DUPKA – KORSZUN: i. m. 57.

hazabocsássák. Ennek alapján január 6. és 31. között a szolvyvai táborból 3382 főt bocsátottak szabadon: 907 szláv nemzetiségű személyt, 21 zsidót, 1795 45 évesnél idősebb magyart, 609 rokkant magyart, 6 kommunistát és 44 ipari szakembert – tudjuk meg Mocsalov jelentéséből.²⁶ Természetesen a szinnai és a perecsényi fogolytáborokból is történtek hazabocsátások.

A többséget azonban csak 1946-tól kezdték hazaengedni, és voltak olyanok is, akik csak 1953-ban, Sztálin halála után térhettek haza. Azok, akik viszont a hadifogolytáborokból a GULAG-ra kerültek szökés, élelemlopás, az őrsemélyzet testi sértése vagy más, mondvacsinált okból, még az 1960-as évek végéig is fogságban sínylődtek.

Az eddigi helytörténeti kutatások szerint 30-40 ezer túlnyomórészt magyar, kisebb részben német férfit hurcoltak el Kárpátaljáról szovjet hadifogságba. A dokumentumok és a visszaemlékezések alapján egyértelműen állítható, hogy a nélkülözések, az embertelen és antihigiénias körülmények párosulva a megerőltető kényszermunkával a deportáltak tömeges elhalálózását okozták, 40-50%-uk bizonyosan meghalt a fogságban. Azonban voltak olyan települések, mint például Tarpa, Tizsakerecseny, Nagybulcsú, Rát és Palágykomoróc, ahol az elhurcoltak több mint 60 %-a odaveszett.²⁷ Többségük a lágerekben halt meg, amelyek környékén jeltelen tömeg-, ritkábban egyszemélyes sírokban lett elföldelve. Más részük az elhurcolást követő több száz kilométeres gyalogmenetek, az ún. halálmenekek kegyetlen körülményei, illetve az agyonlövések következtében vesztette életét és testük az út mentén temetetlenül maradt, amíg a helyi lakosság el nem temette őket, míg kisebb részük a kifelé vagy a hazafelé vezető vasútvonalak mentén, jeltelenül lett elhantolva.

A Kárpátaljáról 1944 novemberétől 1945 januárjáig elhurcolt 30-40.000 férfiból, – akiknek több mint 90%-a volt magyar – 15-20.000 apa, férj, fiú és testvér már sohasem térhetett haza az őket a reménytelenségben is reménykedve váró szeretteihez.

Azonban azok közül is, akiknek sikerült túlélniük a szovjetunióbeli kényszermunkatáborok gyötrelmeit, és hazatértek, nagyon sokan a deportálás idején szerzett betegségeik következtében a hazaérkezést követő egy éven belül elhunytak. S hogy valóban milyen állapotban tértek haza a végletekig legyengült voltuk miatt munkára már nem alkalmas, tehát a szovjet tervgazdaságnak már csak tehertélt jelentő foglyok – csak egy embert hadd idézzek, akit nem lehet azzal vádolni, hogy „reakciós, fasiszta”, a szovjet rendszer ellensége, hiszen ő volt Sztálin legjobb magyar tanítványa. Ő, mármint Rákosi Mátyás 1945 novemberében, a kommunista párt választási veresége után levélben hívta fel Petrov altábornagynak, az NKVD

²⁶ DUPKA – KORSZUN: i.m. 43-44., 82.

²⁷ ESZE József, KOSZTA Béla, SZOLNOKI Sándorné visszaemlékezése. In: SÁRA Sándor: Csonka-Bereg. Filmszociográfia I. rész *Alföld* 1989/7. 25.; *Egyetlen bűnük magyarságuk volt. Emlékkönyv a sztálinizmus kárpátaljai áldozatairól (1944-1946)* (Szerk.: DUPKA György) Patent-Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 1993. 29., 159., 157.

GUPVI-lágerek, vagyis a Hadifogoly- és Internáltügyi Főparancsnokság alá tartozó lágerek főparancsnokának a figyelmét arra, hogy a hadifoglyok „fizikailag rendkívül leromolva érkeznek Magyarországra. A választások előtt Debrecenbe érkezett 3000 hadifogoly majdnem mindegyikét kórházba kellett szállítani”. S mindezt csak azért említi, amint az leveléből kiderül, mert: „A dolgot a kiszagdák nagy demagógiával kibaszniálták, és ez is rontott a választás esélyein.”²⁸

S hogy miért kellett ártatlanul szenvednie 30-40 ezer magyar és német nemzetiségű kárpátaljai férfinak és meghalnia közülük 15-20 ezernek?

A válasz egyértelmű, mégis összetett. Ugyanis az egész Kárpát-medencéből, sőt Kelet-Közép- és Délkelet-Európa megszállt területéről is tömegesen vitték rabszolgamunkára a polgári lakosságot. Ugyanis az extenzív gazdálkodást folytató Szovjetunióknak óriási volt a munkaerőhiánya. A második világháború folyamán hatalmas, a legújabb kutatások szerint mintegy 30 millió fő volt az embervesztesége. Ezen túlmenően a világ legnagyobb létszámú hadseregét tartotta fenn, amely 1945 elején 7,1 millió, majd 1945 közepén már 11,3 millió fős volt.²⁹ Ráadásul a harcok alatt lerombolt európai országrész újjáépítése is hatalmas mennyiségű munkaerőt igényelt. A foglyok pedig tömeges és ingyenes munkaerőt jelentettek. Az nem számított, hogy a hadifogoly, illetve deportált gyakorlatilag rabszolga-munkaerő alapvetően nem hatékony. A sztálini diktatúrának ekkorra már nagy tapasztalata volt az ilyen típusú, azaz a kényszermunkaerő alkalmazásában, hiszen ekkorra már több millió szovjet állampolgár kényszerült megismerni a GULAG-lágerek poklát.

E munkaerő immár külföldről történő beszerzéséhez szolgált ideológiai alapul a kollektív bűnösség elve, amelyet ugyan a magyarokkal szemben a sztálini vezetés hivatalosan tagadott, de a gyakorlatban mindig is alkalmazott. Sztálin már az 1943. március 23-i Edennel, a brit külügyminiszterrel folytatott megbeszélésén leszögezte: „Magyarországot meg kell büntetni.”³⁰ Néhány hónappal később a brit diplomácia megkeresésére Molotov, külügyi népbiztos 1943. június 7-i válaszában a következőket írta: „A szovjet kormány úgy véli, hogy azért a fegyveres segítségért, melyet Magyarország Németországnak nyújtott ... a felelősséget nemcsak a magyar kormánynak kell viselnie, hanem kisebb, vagy nagyobb mértékben a magyar népnek is.”³¹

Mégis a Kárpátaljáról történő elhurcolások legfőbb indítéka e terület Szovjetunióhoz való csatolásának a zökkenőmentes végrehajtása volt. Ennek levezénylésére érkezett 1944 októberében Kárpátaljára a csehszlovák hadtest politikai biztosaként Ivan Turjanica és „kérte” a 4. Ukrán Front Katonai Tanácsát, hogy a Kárpátalja Szovjetunióhoz csatolását nem támogató, nem szláv nemzetiségű magyarokat és

²⁸ PÜNKÖSTI Árpád: *Rákosi a hatalomért 1945-1948*. Európa, Budapest, 1992. 144.

²⁹ GOSZTONYI Péter: *A Vörös Hadsereg. A szovjet fegyveres erők története 1917-1989*. Európa, Budapest, 1993. 226.

³⁰ RÁNKI György: 1944. március 19. *Magyarország német megszállása*. Kossuth, Budapest, 1978. 14.

³¹ V. Molotovnak, a Szovjetunió külügyi népbiztosának levele Sir A. C. Kerrhez, a moszkvai brit nagykövethez. Moszkva, 1943. június 7. In: JUHÁSZ Gyula: *Magyar-brit titkos tárgyalások 1943-ban*. Kossuth, Budapest, 1978. 158-159.

németeket úgymond „ideiglenesen izolálják”. Hiszen nem véletlen, hogy az elhurcolások megkezdése, vagyis a magyar és német férfiak fogságba vetése után egy nappal, azaz november 19-én merték megtartani a Kárpátontúli Ukrajna Kommunista Pártjának alakuló ülését, amely legfőbb céljának Kárpátalja, vagy, ahogy ők nevezték Zakarpatszka Ukrajna (= Kárpátontúli Ukrajna) szovjet Ukrajnához való csatolása volt. A Szovjetunióban ugyanis ekkor már bevett gyakorlat volt, ami Magyarországon csak a szocialista időszakban vált azzá, hogy a jelentősebb ünnepek, pártkongresszusok előtt az úgynevezett veszélyes elemeket őrizetbe, illetve rendőri felügyelet alá vették. Majd amikor a kárpátaljai magyar és német férfi lakosság nagy része már többszörös szögesdróttal körülvett hadifogoly-gyűjtőtáborokban, erős őrizet alatt volt fogva tartva, akkor, november 26-án tartották meg Munkácson, az elvtársak által kiválogatott képviselőkkal a Zakarpatszka Ukrajna Néptanácsának, azaz a legfőbb helyi hatalmi szervnek kinevezett grémium alakuló ülését, ahol az egybehívott és kiválasztott 663 képviselő közfelkiáltással, egyhangúlag mondta ki óhaját: „Egyesíteni Zakarpatszka-Ukrajnát a mi nagy anyánkkal, Szovjet-Ukrajnával és elszakadni Csehszlovákiától.”³² Természetesen a Néptanács, azaz a Narodna Rada elnöke és egyben Zakarpatszka Ukrajna Kommunista Pártjának első titkára a szovjet gyakorlatnak megfelelően ugyanaz a személy, vagyis Ivan Turjanica volt. Ekkor már nem kellett tartani az elhurcolt magyar és német, valamint a többi itt élő és megfélemlített népesség másféle véleményének a kinyilvánításától. Ezzel a Szovjetunióknak sikerült elérnie, hogy a külvilág felé úgy tűnjék, hogy Kárpátalja lakossága önként kívánt csatlakozni az egészen más történelmi, vallási, kulturális és etnikai sajátosságokkal bíró Szovjet-Ukrajnához. S ezzel „legalizálódott” Kárpátalja Szovjetunió általi bekebelezése.

Miután zökkenőmentesen végrehajtották az „akciót” – és a nyugati szövetségesek is lenyelték ezt az ő tudtuk nélkül végrehajtott területi hódítást – Mehliusz vezérezredes január 2-án elrendelte a 4. Ukrán Front területén lévő hadifogoly-gyűjtőtáborokból az úgymond „tévesen letartóztatottak” hazabocsátását.

Mindezek után jogosan feltételezhetjük, hogy a Moszkvából érkező komisszár, Ivan Turjanica Kárpátalja Szovjetunióhoz való csatolásának már kész forgatókönyvével érkezett Kárpátaljára.

Az ítélet nélkül, ártatlanul elhurcolt kárpátaljai emberek a sztálini birodalmi politikának és a kommunista diktatúra embertelen rendszerének váltak áldozataivá.

³² BOTLIK József – DUPKA György: *Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből, 1918–1991*. Budapest, Mandátum, 1991. 152.

Bibliográfia

Források

Levéltári, gyűjteményi

Hadtörténelmi Levéltár (HL):

Külügyminisztérium (KÜM) Hadifogoly Osztály (HDF. O.) – 1945. → A kutatások idején még ebben a levéltárban volt ez az irategyüttes, amelyet 2007-ben átkerült a Magyar Országos Levéltárba.

Honvédelmi Minisztérium Elnöki iratai – 1945.

Volt Hadifoglyok Bajtársi Szövetsége (VHBSZ):

302. – 1992. KIRÁLY Ernő visszaemlékezése.

Publikált források

DUPKA György – KORSZUN, Alekszej: *A „malenkij robot” dokumentumokban*. Ungvár-Budapest, Intermix Kiadó, 1997.

FILEP János: Egy volt „hadifogoly” emlékezése (1944-1948). In: *Szabolcs-Szatmári Szemle* 1989/2.

NAGY Jenő naplója. In: *Szabolcs-Szatmári Szemle* 1990/3.

NAGY László: Deportálásom – fogságom – története. In: *Szabolcs-Szatmári Szemle* 1990/3.

ESZE József, KÓSA Bertalan, KOSZTA Béla, ID. NAGY Károly, SZOLNOKI Sándorné visszaemlékezése. In: SÁRA Sándor: *Csonka-Bereg. Filmszociográfia I. rész Alföld* 1989/7.

Feldolgozások

BOTLIK József – DUPKA György: *Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből, 1918–1991*. Budapest, Mandátum, 1991.

DOBOS Ferenc: Magyarok a történelem senkiföldjén. „Málenkij robot” a kelet-szlovákiai Bodroghözben és Ung-vidéken. *Regio*, 1992/4.

Egyetlen bűnük magyarságuk volt. Emlékkönyv a sztálinizmus kárpátaljai áldozatairól (1944-1946) (Szerk.: DUPKA György) Patent-Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 1993.

GOSZTONYI Péter: *A Vörös Hadsereg. A szovjet fegyveres erők története 1917-1989*. Európa, Budapest, 1993.

JUHÁSZ Gyula: *Magyar-brit titkos tárgyalások 1943-ban*. Kossuth, Budapest, 1978.

MACARTNEY, C. A.: *Teleki Pál miniszterelnöksége 1939-1941*. Occidental Press, Budapest, 1993.

Nemzetközi szerződéses, 1918-1945. (Szerk.: HALMOSY Dénes) Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1983.

PÜNKÖSTI Árpád: *Rákosi a hatalomért 1945-1948*. Európa, Budapest, 1992.

RÁNKI György: *1944. március 19. Magyarország német megszállása*. Kossuth, Budapest, 1978.

Zalán Bognár

The deportation of masses of Hungarian and German civilians from Subcarpathia to Soviet prisoner of war camps

The Soviet Union wanted to annex Subcarpathia (Podkarpatska Rus, which was reannexed to Hungary in March 1939, at the time of the disintegration of Czechoslovakia), because of strategic reasons after second world war. For the sake of the international recognise of annexio there was a tried and tested method, if the local population asks to join to the Soviet Union. For the conduction of this Iván Turjanica arrived in Subcarpathia in October 1944 as the political commissioner of the Czechoslovakian army corps, which fought under the control of the 4. Ukrainian Front. Iván Turjanica separated from the ties of the army corps and first he started to organize the Communist Party of the Transcarpathian Ukraine (that is Zakarpatska Ukraine and not Podkarpatska Rus' as named locally). Then he organized the founding session of the People's Council of Zakarpatska Ukraine, where the delegates chosen by the comrades proclaimed Subcarpathia (or as they named Transcarpathian Ukraine) secession from Czechoslovakia and joining to the Soviet Union or for form's sake to Soviet-Ukraine. The smooth implementation of the plan was threatened by the significant number of Hungarian and the smaller population of German minority, who did not want to join to Soviet Union. That's why Ivan Turyanitsa suggested for the solve this problem and intimidate the population of Subcarpathia, as well as collection of workers the „temporary isolation of persons not enjoying the trust of the Sub-Carpathian population“ to the Military Council of the 4. Ukrainian Front. After this the Military Council of the 4. Ukrainian Front ordered in its session on the 12th of November 1944 by the top secret command No. 0036 to collection and deportation to forced labour to Soviet Union all Hungarian and German nationality men between the age of 18-50 years. In accordance with the command about 40 thousand Hungarian and a lesser extent German civilian men was deported from Subcarpathian. About 40-50 percent of deportees died because of inhuman conditions and work overclocked.